

بررسی شیوه‌ها و سیاست‌های مدیریت مرزها و نقش آن در امنیت مرز نمونه موردی: مرزهای شرقی ایران (خراسان رضوی - افغانستان)

سید هادی زرقانی (استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، نویسنده مسؤل)

h-zarghani@um.ac.ir

هادی اعظمی (استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد)

امین لطفی (کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد)

چکیده

مرز سیاسی به پدیده‌ای فضایی اطلاق می‌شود که منعکس کننده قلمرو حاکمیت یک دولت بوده و مطابق قواعد خاص در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا یا نشر افکار و ... مانع ایجاد می‌کند. به اعتقاد بیشتر صاحب نظران، اولین و مهم‌ترین کارکرد مرز، کارکرد دفاعی - امنیتی آن است و دغدغه اصلی حکومت‌ها این است که مرزهای کشورها جز در برخی گذرگاه‌های مجاز غیر قابل نفوذ باشد تا امنیت کشور از ابعاد مختلف سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی مورد تهدید واقع نشود. یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر امنیت مرزها، سیاست‌های کنترل و مدیریت مرزهای بین‌المللی است. کشورهای مختلف متناسب با ویژگی‌های خود ممکن است سیاست مرزهای بسته، باز و یا کنترل‌شده را انتخاب کنند و پیرو آن از طرح‌ها، شیوه‌ها، اقدامات و تجهیزات متفاوتی نیز برای نظارت و کنترل مؤثر مرزهای خود بهره بگیرند. در بین مرزهای ایران و همسایگان، مرزهای شرقی ایران و افغانستان به دلیل وجود شرایط خاص همچون بی‌ثباتی سیاسی و فقدان چتر حاکمیتی فراگیر در افغانستان، تردهای غیر قانونی اتباع مهاجر، قاچاقچیان و اشرا، حضور و فعالیت گروه‌های مسلح تروریستی همچون طالبان و القاعده و کارتل‌های مواد مخدر و ... از جمله مناطق ناامن محسوب شده و تا کنون تلاش‌های متعددی از سوی مقامات و نهادهای مسؤل برای کنترل این مرزها صورت گرفته است. در این پژوهش، سیاست‌ها و روش‌های کنترل و مدیریت مرز در طول مرزهای شرقی (خراسان رضوی و افغانستان) مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته است. گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده و اطلاعات با استفاده از نرم‌افزار Spss و با روش توصیفی - تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل

قرار گرفته است. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که سیاست‌ها و شیوه‌های کنترل و مدیریت مرز در طول مرزهای خراسان رضوی و افغانستان نقش مؤثری در کنترل و نفوذناپذیری مرز داشته است. **کلیدواژه‌ها:** مرز بین‌المللی، امنیت مرز، سیاست‌های کنترل مرز، خراسان رضوی، افغانستان.

۱- مقدمه

مرزها، خطوطی اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تحدید حدود واحدهای سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند. این خطوط، ضمن تعیین حدود قلمرو حکومت، تعیین‌کننده اختیارات دولت آن حکومت نیز هستند. بنابراین مرزها از مباحث اصلی و مهم جغرافیای سیاسی به‌شمار می‌روند (میرحیدر، ۱۳۸۲: ۱۶۱).

یکی از مهم‌ترین مباحث در مورد مرزهای بین‌المللی، به ویژه در مناطق پرتنش و ناامن، کنترل و مراقبت از مرزها است. نظارت و کنترل مطلوب مرزها از آن حیث که تأثیر بسیار مهمی بر امنیت یک کشور دارد، همواره در طی تاریخ مورد توجه حکومت‌ها بوده است (Glassner, 2004: 80)؛ ساخت دیوار چین، دیوار هادرین، دیوار گلستان و ... شواهدی بر این مدعا است. مرزها، هم تعیین‌کننده حدود قلمرو و حاکمیت یک دولت یا نظام سیاسی بوده و کشورها و دولت‌ها را از یکدیگر جدا و متمایز می‌کنند و هم دارای کارکردهای امنیتی، اجتماعی، اقتصادی، ارتباطی، سیاسی و فرهنگی می‌باشند. در عصر ما انواع و اقسام وسایل الکترونیکی، به همراه روش‌های سستی برای این کار اختراع و به‌کار گرفته شده است. با این حال، هنوز هم در بخش‌های مختلف جهان، کنترل بهینه مرزها، معضلی برای حکومت‌هاست و دولت‌ها همچنان در صدد یافتن راه‌های بهتر و مؤثرتر هستند (لطفی، ۱۳۹۰: ۷۷). در بین کشورهای جهان، تنها دولت‌های معدودی مانند اتحاد جماهیر شوروی سابق، اسرائیل، یوگسلاوی عهد تیتو، کوبا و چند دولت اروپایی و آمریکای شمالی قادر به ایجاد سیستم و مدیریت مؤثر برای اداره مرزهایشان شده‌اند، زیرا کنترل مؤثر مرز نیاز به هزینه‌های سنگین، سیستم‌های کنترلی منطبق بر نوع مرز، نیروهای سازمان یافته ویژه مرزی، تفاهم و همکاری مؤثر دولت‌های همسایه و حمایت سازمان‌های رسمی بین‌المللی دارد. به همین دلیل دولت ایران نیز مانند

اغلب دولت‌های جهان، از عهده‌ت تهیه و تنظیم مکانیزمی مناسب و کارآمد برای اداره مرزهای کشور برنیامده است (کریمی‌پور، ۱۳۷۹: ۲۲۱).

ایران به همراه چین، پس از جمهوری فدراتیو روسیه، رکورددار تعداد همسایه در جهان است. به‌گونه‌ای که ایران با ۱۵ کشور مستقل، مرز مشترک خشکی و آبی دارد. از سوی دیگر مرزهای جمهوری اسلامی ایران منطبق بر ده ناحیه فیزیوگرافیک اصلی، شامل مناطق کوهستانی، کوهپایه‌ای، کویری، باتلاقی، مردابی، رودخانه‌ای، جنگلی، استپی، دریاچه‌ای و دریایی است (همان، ۲۲). این موقعیت جغرافیایی با داشتن همسایگان متعدد، شرایط ویژه‌ای را برای کشور ایران فراهم کرده است. بدیهی است کنترل راهبردی و یا امنیتی این مرزهای طولانی با ویژگی‌های طبیعی و انسانی متفاوت کاری بس دشوار است. به همین جهت است که قسمت‌هایی از مناطق مرزی ایران از جمله مرزهای شرقی ایران از دیرباز به عنوان یکی از ناامن‌ترین مناطق به‌شمار می‌رفته است.

کشور افغانستان ۳۲۰ کیلومتر مرز مشترک با استان خراسان رضوی دارد. این مرزها به دلیل وجود شرایطی همانند فقر و محرومیت مرزنشینان، به‌خصوص در کشور همسایه، بی‌ثباتی سیاسی و تنش‌های سیاسی بی‌در پی در کشور افغانستان، فقدان وجود چتر حاکمیتی فراگیر و رواج فضای هرج و مرج و بی‌قانونی در بخش زیادی از مناطق مرزی، حضور و فعالیت گروه‌های مسلح تروریستی همچون طالبان و القاعده و کارتل‌های مواد مخدر در افغانستان، تردهای غیرقانونی اتباع مهاجر، گروه‌های معاند، قاچاقچیان و اشرار و... دارای نفوذپذیری بالایی بوده و از دروازه‌های ورود کالای قاچاق، تردهای غیرمجاز و... به داخل کشور محسوب می‌شود (زرقانی، ۱۳۹۰: ۱۴۴). بر این اساس طی سال‌های اخیر، طرح‌ها، سیاست‌ها و شیوه‌های مختلفی توسط سازمان‌های مسئول برای مدیریت و کنترل مرزهای شرقی اعمال شده است که ضرورت دارد میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر امنیت مرز مورد بررسی قرار گیرد.

۲- روش تحقیق

این پژوهش از حیث ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی محسوب می‌شود. گردآوری اطلاعات مورد نیاز به دو شیوه کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه با مسئولان و تکمیل پرسشنامه) انجام گرفته است. داده‌های میدانی با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. برای

مدیریت و کنترل مطلوب مرزهای شرقی تا کنون تلاش‌های متعددی از سوی مقامات و نهادهای مسئول صورت گرفته است.

این پژوهش درصدد بررسی شیوه‌ها و سیاست‌های کنترل مرز در طول مرزهای شرقی (خراسان رضوی-افغانستان) و میزان اثربخشی آن‌ها در امنیت مرز و مناطق مرزی است. بر این اساس سه سؤال زیر به عنوان سؤالات تحقیق مطرح شده است:

- ۱- تجهیزات فیزیکی به‌کارگرفته‌شده جهت حفاظت و کنترل مرز شرقی ایران (خراسان رضوی) - افغانستان تا چه میزان بر کنترل و نفوذناپذیری مرز شرقی مؤثر بوده است؟
- ۲- تجهیزات الکترونیکی به‌کارگرفته‌شده جهت حفاظت و کنترل مرز شرقی ایران (خراسان رضوی) - افغانستان تا چه میزان بر کنترل و نفوذناپذیری مرز شرقی مؤثر بوده است؟
- ۳- طرح‌ها و سیاست‌های کنترل مرز (سیاست تعیین حریم، تخلیه روستاهای حاشیه مرز، ایجاد بازارچه‌های مرزی، ایجاد محدوده ممنوعه مرزی و...) در مرز شرقی ایران (خراسان رضوی) - افغانستان تا چه میزان بر کنترل و نفوذناپذیری مرز مؤثر بوده است؟

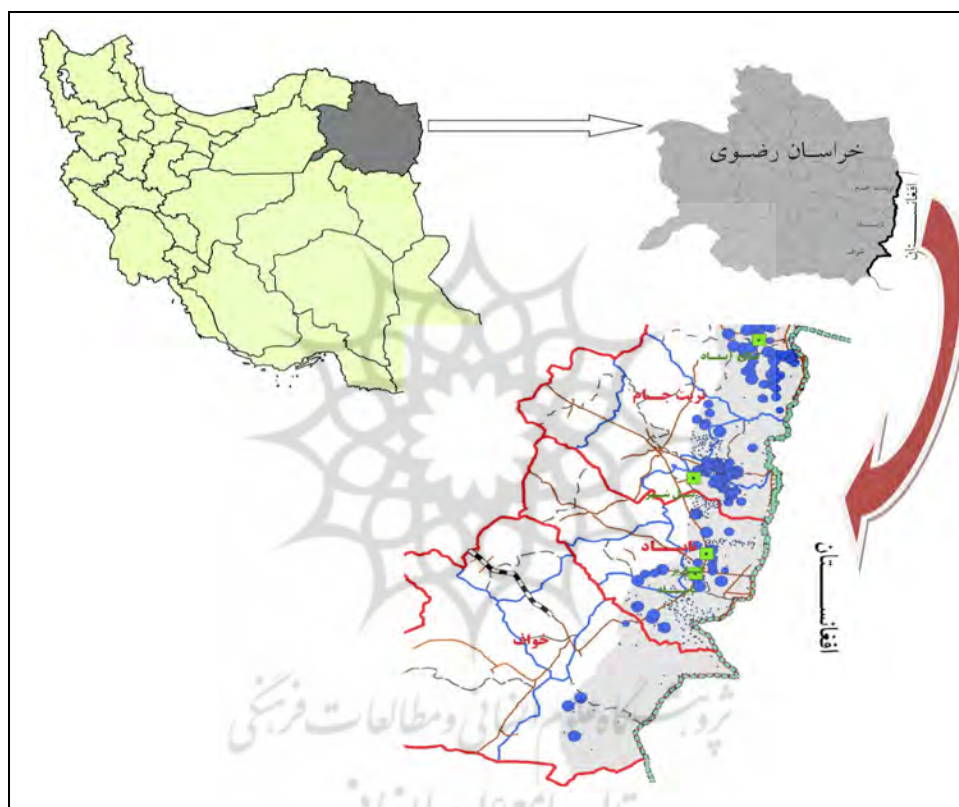
۲-۱- محدوده مورد مطالعه

استان خراسان رضوی بخشی از استان پهناور خراسان بزرگ است که با مصوبه دولت در سال ۱۳۸۳ و پس از تقسیم خراسان به سه قسمت شمالی، رضوی و جنوبی ایجاد شده است. این استان در سال ۱۳۸۷ دارای وسعتی بیش از ۱۱۶ هزار کیلومتر مربع می‌باشد. استان خراسان رضوی از شرق و شمال شرقی به طول حدود ۵۳۱ کیلومتر دارای مرز مشترک با ترکمنستان و از شرق به طول حدود ۳۰۲ کیلومتر دارای مرز مشترک با کشور افغانستان بوده و از لحاظ مرزهای داخلی از شمال غربی با استان خراسان شمالی، از جنوب با استان خراسان جنوبی و از غرب و نیمه شمال غربی به استان‌های یزد و سمنان محدود می‌باشد (رهنما، ۱۳۹۰: ۲۰). محدوده مورد مطالعه این تحقیق مرزهای استان خراسان رضوی با کشور افغانستان است.

بر اساس آخرین تقسیمات کشوری استان خراسان رضوی با مرکزیت مشهد در سال ۱۳۸۷ دارای ۲۵ شهرستان، ۶۷ بخش، ۷۱ شهر و ۱۶۰ دهستان بوده است (سالنامه استان خراسان رضوی: ۱۳۸۸: ۲۳). از

میان شهرستان‌های استان خراسان رضوی تعداد ۳ شهرستان واقع در شرق استان، ۳۰۲ کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان دارند که شامل ۲۰۰ کیلومتر مرز خشکی و ۱۰۲ کیلومتر مرز رودخانه‌ای است (صفوی، ۱۳۸۴: ۱۲۴). این سه شهرستان شامل شهرستان‌های تربت‌جام، تایباد و خواف می‌باشد.

شکل ۱: موقعیت استان خراسان رضوی و محدوده مورد مطالعه

نقشه: نگارندگان.

۳- مبانی نظری

حدأقل تا دهه هفتاد، ادبیات جغرافیای سیاسی آکنده از مطالعات مربوط به مرزها بوده است، حال آنکه چنین مطالعاتی کمتر انجام می‌شود. شاید علت آن مرسوم نبودن رویکردهای پیکرشناختی دیگر است. شاید هم به این دلیل باشد که محققان تصور می‌کنند، هر آنچه که ارزش گفتن در مورد

مرزها را داشته، گفته شده است. خواه این مسأله در جغرافیای سیاسی به نحوه نگرش تاریخی معمول در مطالعات مرزی مربوط باشد یا خیر، مرزها هنوز هم نقش بسیار مهمی در زندگی انسان ایفا می‌کنند و از مباحث اصلی در جغرافیای سیاسی به‌شمار می‌روند (Dwivedi, 1990: 95).

۳-۱- کارکرد مرزها

مرزها دارای نقش‌ها و کارکردهای گوناگونی هستند و صاحب‌نظران و کارشناسان نقش‌ها و کارکردهای متفاوتی را مانند کارکرد نظامی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی-فرهنگی (پرسکات، ۱۳۵۸: ۶۰)، اثبات حقوقی یا فیزیکی یک دولت بر یک قلمرو خاص (مجته‌زاده، ۱۳۸۱: ۲۱)، مانع دفاعی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی (Dwivedi, 1990: 141)، جداکنندگی، یکپارچه‌سازی، کشمکش و ارتباط (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۱۹۱) برای مرزها قائل هستند. اما به عقیده بیشتر صاحب‌نظران مهم‌ترین نقش مرز، ایجاد مانع در برابر حرکت انسان، کالا و تفکرات است. اگر بر اساس یک نگرش کلی و برون-سیستمی (در ارتباط با کشورهای هم‌جوار) به مرزهای بین‌المللی نگاه شود، کارکرد مختلف مرزهای بین‌المللی را می‌توان در قالب دو گروه طبقه‌بندی کرد: ۱- کارکرد دفاعی-امنیتی ۲- کارکرد ارتباطی-تجاری (زرقانی، ۱۳۸۶: ۱۸۶). کارکرد دفاعی-امنیتی جزو کارکردهای اولیه و اساسی مرزهای بین‌المللی محسوب می‌شود.

۳-۲- امنیت مرز

امنیت مرزی به معنای جلوگیری از هرگونه اعمال خلاف قانون در طول مرزهای یک کشور و قانونی کردن تردد اشخاص و حمل و نقل کالا و حیوانات اهلی با رعایت ضوابط قانونی از طریق دروازه‌های مجاز مرزی است. بدیهی است امنیت مرزها پشتوانه‌ای محکم برای امنیت با ابعاد متنوع آن در داخل کشور است. هرگونه ناامنی در مرز قادر است در سیستم‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و نظامی داخل کشور اختلال ایجاد نماید و در مقابل امنیت مطلوب قادر است در حد خود در امنیت مرزی و داخلی کشور سهم بسیار برجسته‌ای را به خود اختصاص دهد (خطابی، ۱۳۷۴: ۸۵). از این رو سعی کشورها براین است که تا حد امکان مرزهای آن‌ها جز در برخی گذرگاه‌های توافق-

شده و مجاز غیرقابل نفوذ باشد تا به این وسیله حاکمیت آن‌ها بر سرزمین خود دچار خدشه نشده و امنیت کشور در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی آسیب نبیند. به‌طورکلی عوامل متعددی بر امنیت مرزها تأثیر می‌گذارند که از آن جمله می‌توان به ساختار نظام حکومتی و تضادهای ایدئولوژیک، وضعیت ژئوپلیتیکی و حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای، نوع نگرش و رفتار حکومت‌ها نسبت به مرز، ذخایر و منابع موجود در منطقه مرزی و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حکومت‌ها و ملت‌ها در دو سوی مرز، نحوه پراکندگی اقلیت‌ها و... اشاره کرد. یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر کارکرد امنیتی مرزها، طرح‌ها و سیاست‌هایی است که کشورها در مورد کنترل مطلوب و مؤثر مرزهای خود به‌کار می‌برند.

۳-۳- مدل‌های مدیریت مرزی

براساس راهبردهای متفاوت در زمینه کنترل مرزها و با عنایت به موقعیت مرزها و تحولات فضای داخلی و محیط‌های بیرونی، سه نوع مدل مدیریتی برای مرزها و مناطق مرزی کشورها قابل طرح می‌باشد: ۱- مدل مدیریتی نظامی - انتظامی، ۲- مدل مدیریتی کارکردی و توسعه‌گرا ۳- مدل ترکیبی و همه جانبه. هر یک از این مدل‌های مدیریتی با توجه به راهبردها و سیاست‌های اتخاذ شده، راهکارها و برنامه‌های اجرایی خاصی را جهت اداره و کنترل مرزها تدوین و عملیاتی می‌نماید (اخباری و نامی، ۱۳۸۸: ۴۷).

۳-۳-۱- مدل مدیریتی نظامی - انتظامی

در این مدل با توجه به نگرش راهبردی به مرزها، کنترل و اداره مرزها و مناطق مرزی بیشتر در اختیار و تسلط نیروها و دستگاه‌های نظامی و انتظامی قرار می‌گیرد. این نوع مدیریت زمانی برای کنترل مرزها و اداره آن برتری می‌یابد که فضای تهدید چه در محیط‌های پیرامونی و چه در فضای داخلی نسبت به مرزها در کشور حاکم گردد و کنترل و راهکارهای معمولی جواب‌گوی این تهدیدهای بالفعل و بالقوه نباشد. در آن صورت کنترل و انسداد کامل مرزها به‌عنوان استراتژی جاری کشور قلمداد می‌شود. البته در بیشتر مواقع این شیوه مدیریتی باعث افزایش تهدیدها شده و سبب

پایداری و سیکل ناامنی و تهدید در مناطق مرزی می‌شود. انسداد مرزها نیز با دو سیستم و راهکارهای سنتی و مدرن انجام می‌گیرد:

الف: راهکارهای سنتی و کلاسیک انسداد مرزی

حفر کانال، انسداد دهانه مرزی، نصب سیم خاردار، ایجاد خاکریز، ایجاد دیواره‌های بتن آرمه، ایجاد پاسگاه‌ها و برجک‌های مرزی، احداث راه‌های مرزی، تقویت نیروهای مرزبانی و مرزداری، تشکیل هنگ‌های مرزی و طرح منطقه ممنوعه در حاشیه مرزها.

ب: راهکارهای مدرن انسداد مرزی

استفاده از سنجنده‌های زمینی مانند رادارهای زمینی و استراق سمع، استفاده از سنجنده‌های فضایی در تهیه اطلاعات مرزی، دیده‌بانی از طریق سنجنده‌های فضایی و وسایل الکترونیکی، سیستم‌های تشخیص هویت بیومتری، استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS و IT، شنودهای رادیویی و ... (لطفی، ۱۳۹۰: ۱۵۴)

۳-۳-۲- مدل مدیریتی کارکردی و توسعه‌گرا

مدل مدیریتی کارکردی بر محور توسعه مناطق مرزی و پویایی و شکوفایی کارکردهای مرزها متمرکز می‌باشد. طبق این نگرش، بحران‌ها و تهدیدها را با بهره‌مندی از کارکردهای موجود و از بین بردن زمینه‌های آن می‌توان کاهش داد یا از بین برد. بنابراین در این مدیریت، دستگاه‌ها و وزارت‌خانه‌هایی که در امور مرز و مدیریت آن دخیل و فعال هستند در زمینه‌های مختلف توسعه و عمران در این مناطق می‌توانند دارای نقش باشند. علاوه بر این، استفاده از اهالی مناطق مرزی و مشارکت دادن آن‌ها در برنامه‌های اجرایی، یکی از ارکان مدیریتی است. برخی از مهم‌ترین سیاست‌ها و راهکارهای اداره مطلوب مرزها و مناطق مرزی در مدل مدیریتی کارکردی و توسعه‌گرا عبارت‌اند از:

- اجرای طرح آمایش سرزمین و آمایش دفاعی در مناطق مرزی؛
- گسترش ارتباطات و شبکه‌های زیربنایی و خدمات اجتماعی و فرهنگی در مناطق مرزی؛

- خارج ساختن مناطق مرزی از انزوا و اجرای طرح احیا و توسعه مناطق محروم؛
- نظام‌مند کردن مبادلات تجاری در مناطق مرزی، آرایش و توانمندسازی بازارچه‌های مرزی؛
- گسترش معابر و گلوگاه‌های تجاری و ارتباطی به‌طور رسمی در مناطق مرزی؛
- کاهش حساسیت‌های قومی و فرهنگی در مناطق مرزی و تقویت هویت ملی آن‌ها؛
- استفاده از امکانات موجود در منطقه و مشارکت دادن اهالی مرزنشین در برنامه‌های اداره مرزی؛

- برقراری روابط مسالمت‌آمیز با کشورهای پیرامونی و گسترش دوستی میان مرزنشینان دو طرف مرز؛

- ایجاد نهادهای تجاری و بازرگانی رسمی میان کشورهای مجاور؛
- گسترش امنیت فرهنگی و اجتماعی در نواحی مرزی و ایجاد جو اعتماد نسبی مرزنشینان به حکومت مرکزی؛
- اصلاح قوانین گمرکی و کاهش عوارض گمرکی متناسب با کشورهای مجاور جهت سهولت در امر مبادلات تجاری کالا در منطقه (اخباری و نامی، ۱۳۸۸: ۴۹).

۳-۳-۳- مدل مدیریتی همه‌جانبه‌گرا و ترکیبی

این نظام مدیریتی با توجه به بینش همه‌جانبه‌نگری، دارای سیاست‌ها و راهکارهای بستری برای اداره مرزها بوده و سعی دارد از راهکارهای مناسب مدیریت‌های نظامی-انتظامی و کارکردی به‌طور هماهنگ استفاده نماید. موقعیت، حساسیت و پیچیدگی‌های مرزها و مناطق مرزی از یک طرف و تحولات جهانی و منطقه‌ای در ابعاد سیاسی، اقتصادی، دفاعی و امنیتی از طرف دیگر ایجاب می‌کند که از نگرش تک بعدی به مرزها پرهیز شود و در مدیریت و اداره آن تمامی زوایا و زمینه‌ها مد نظر قرار گیرد. با مدیریت همه‌جانبه‌نگر هم می‌توان تهدیدها را به فرصت تبدیل کرد و هم باعث به فعلیت رسیدن کارکردهای سیاسی، اقتصادی، ارتباطی این مناطق مرزی شد. سیاست‌ها و راهکارهای مدل مدیریتی همه‌جانبه‌گرا و ترکیبی در اداره مرزها و مناطق مرزی عبارت‌اند از:

- مطالعه و شناخت موقعیت جغرافیایی و شرایط فضایی مرزها مناطق مرزی؛

- ایجاد شرایط فضایی مناسب و امن با فرایندهای کارکردی و حمایت نیروهای نظامی و انتظامی در باروری ظرفیت‌ها و کارکردهای مرزی؛

- تعیین و مشخص نمودن تهدیدها و شناسایی ریشه‌ها و عوامل آنها؛

- تعیین و مشخص نمودن فرصت‌ها و شناسایی عوامل باروری آنها؛

- مقابله با تهدیدها، ارائه سیاست‌ها و راهکارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و توسعه منطقه‌ای با حمایت و پشتیبانی نیروهای نظامی، انتظامی و امنیتی.

۳-۴- سیستم مدیریت مرزی

از جهتی دیگر کشورهای مختلف، مرزهای خود با همسایگان‌شان را با سیستم‌های مختلف مدیریتی تنظیم می‌کنند. در این میان سه نوع از سیستم مدیریت مرزی تا کنون شناخته شده است (narayan,2003:38) که به اختصار به آنها اشاره می‌کنیم:

۳-۴-۱- سیستم‌های مدیریت مرزی باز

در این سیستم حساسیت‌های تعیین خطوط مرزی پشت سر گذاشته شده و بین دو کشور به غیر از احتمال منازعات مختصر در حد اختلافات مرزی و گاه اختلافات زودگذر سیاسی منجر به درگیری‌های مرزی، اتفاقی رخ نمی‌دهد. مرزهای بین‌المللی ایران با کشورهای همسایه، به استثنای مرزهای شمالی، در قبل از انقلاب، از نوع مرزهای باز محسوب می‌شود. دلیل وجود مرزهای باز قبل از وقوع انقلاب اسلامی دو دلیل: ۱- نقش مسلط سیاسی کشور ایران در منطقه جنوب غرب آسیا با حمایت آمریکا به عنوان ژاندارم منطقه، ۲- برتری اقتصادی حاصل از وجود درآمدهای نفتی بوده است (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۱۲۲).

سیستم‌های مدیریت مرزی باز دارای کارکردهای مثبت از جمله آسایش در حرکت و مسافرت، تقویت روابط متقابل، همکاری و حرکت متقابل سریع و اضطراری، سهولت خدمات پزشکی، تهیه فوری غذا و کالاهای مصرفی روزانه، بازارهای در دسترس، تهیه و تدارک شغل و کار در مقیاس محلی و ... می‌باشد. همچنین این سیستم دارای کارکردهای منفی از جمله عبور اشرار، تروریست‌ها، تبهکاران و مجرمان از مرز، سرقت و راهزنی، شرارت و آدم‌ربایی، قاچاق کالا و دارو، تردهای

غیرمجاز و ورود آوارگان و ... نیز می‌باشد (اخباری و نامی، ۱۳۸۸: ۸۴). افزایش موارد منفی مرزهای باز سبب شده است کشورهای دارای اینگونه مرزها که با چنین مسایلی گریبان‌گیر هستند، تدابیر و راهکارهای عملی برای کنترل مرزهای خود تدوین نمایند. در سیستم‌های باز، تردد غیرقانونی مردم و کالا موجب مشکلات و مسایل حادّ محلی و منطقه‌ای می‌شود و به طور مستقیم بر عبور کاروان‌های مواد مخدر، تردد مستمر و غیرقانونی، تردد اشرار، قاچاق کالا، جاسوسی، درگیری‌های کوتاه مدت مرزی و عدم تفاهم میان مأموران مرزی دو سوی مرز اثر منفی می‌گذارد (همان، ۱۰۷).

۳-۴-۲- سیستم مرزهای کنترل شده

در این سیستم شهروندان مایل به ورود به کشور همسایه، نیاز حتمی به کسب ویزا و پاسپورت دارند. برای آمد و شد افراد و کالاها، نقاط معینی در نظر گرفته شده است. ادارات گمرک در عمق چند کیلومتری داخل مرزهای هر کشور، مراقبت تردد مرزی را عهده‌دار هستند. این گونه مرزها دارای زمینه بحران‌زایی هستند. تحرکات بین‌المللی در اطراف آن‌ها سبب آغاز بحران فعال برای مردم دو سوی مرز می‌شود. مرزهای بین‌المللی اغلب کشورهای دنیا بیشتر به این سیستم مرزی گرایش دارند (همان، ۷۸).

۳-۴-۳- سیستم مرزی بسته

مرزهای بسته به نظام‌هایی تعلق دارند که از تماس اتباعشان با همسایگان پرهیز دارند. این نوع مرزها حرکت مردم، کالا و تعاملات انسانی و تجاری را در حدّ صفر دارا هستند. مرزهای اتحاد شوروی و کشورهای کمونیستی سابق از این دسته هستند. مرزهای کشور اسرائیل تمایل شدید به این سیستم از مرز دارد (کریمی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۲).

۳-۵- نقش تجهیزات و امکانات در اداره و کنترل مرزها

پیشرفت‌های روزافزون در فنآوری و تجهیزات، قرن ما را به قرن انفجار اطلاعات موسوم نموده است. در این مسیر لازم است جوامع خود را با آخرین دستاوردهای بشری آشنا و مجهز نمایند (فنآوری و تجهیزات).

پلیس یکی از ارکان اصلی کشور است که وظیفه برقراری و حفظ امنیت را از مرز تا عمق کشور به عهده دارد. برای انجام این مأموریت مهم داشتن تجهیزات کیفی و فنآوری پیشرفته و امکانات ضروری امری اجتناب‌ناپذیر است. برقراری امنیت در مرز نیازمند تجهیزات و امکانات تسلیحاتی، ارتباطی و خدماتی متناسب با شرایط فیزیکی و جوی منطقه مرزی نیز است، به نحوی که تحرک و حضور سریع کارکنان مرزی را در کوتاه‌ترین مدت در هر منطقه‌ای از مرز که لازم باشد، به‌ویژه در مرزهایی از کشور که در مجاورت تهدیدهای بزرگ از جمله ورود مواد مخدر، قاچاق کالا و اسلحه، انسان و ... قرار دارند، تأمین نماید. نیروهای مرزی باید با امکانات مناسب‌تر و یا دست کم برابر با قاچاقچیان تجهیز شوند تا بتوان شاهد بهبود امنیت در مناطق مرزی بود (صنایعی، ۱۳۸۶: ۴۱).

تجهیزات و فنآوری، نقش اساسی در پیشبرد اهداف یک سازمان دارد. امروزه به علت پیچیدگی در وضعیت جهان تعریف دقیقی از نیازمندی‌ها دشوار است. ناجا به عنوان یک سازمان برقرارکننده امنیت هم درگیر این موضوع است. هر مقدار تعریف از نیازمندی‌ها دشوار باشد، به همان اندازه هم شناخت دشمن و تهدیدات بسیار پیچیده است. جهان مدرن امروزی روز به روز در حال تغییر و تحول است. اطلاعات روز به روز در حال گسترش است. سازمان‌های امنیتی و انتظامی باید با داشتن تجهیزات و امکانات مدرن خود را با این تغییرات هم‌سو نمایند. (شکاری، ۱۳۸۲: ۲۱). بنابراین امروزه افزایش و کارایی سازمان‌ها در گرو افزایش کارایی منابع انسانی است و این مهم با آموزش، توسعه دانش، مهارت، داشتن تجهیزات، فنآوری و امکانات پیشرفته ارتباط مستقیم دارد.

۳-۵-۱- تجهیزات فیزیکی - فنی کنترل مرز

در این روش علاوه بر مراقبت از مرزها ضمن استفاده از عامل انسانی، وظیفه مراقبت از مرزها با اتکا و استفاده از تأسیسات ایجادشده چون خاکریزها، خندق‌ها (کانال)، سیم خاردار، فنس‌کشی، برج‌های دیده‌بانی، برجک‌ها و پایگاه‌های مرزی، دیوارهای بتنی، جاده‌های مرزی و ... نیز انجام می‌گیرد. این موانع در کنترل نسبی مرز نقش مهمی را ایفا می‌کنند (ایزدی، ۱۳۸۶: ۷۸). استفاده از

تأسیسات در مراقبت و کنترل از مرز بسیار مفید بوده و کمک قابل توجهی به پاسگاه‌های مرزی جهت پوشش مرز می‌کند.

تأسیسات، سازه‌هایی هستند که در نقطه‌ای از مرز و در پشت خط مرز ایجاد می‌شوند تا مانع عبور متجاوزان مرزی شوند. علاوه بر این موارد، وجود تأسیسات در مرز باعث می‌شود مأموران، اطلاعات لازم در مورد متجاوزان را کسب کنند و قادر به تشخیص و شناسایی و دستگیری آنان باشند. تأسیسات مرزی علاوه بر اینکه موانعی بر سر راه متجاوزان و عابران غیرمجاز مرزی هستند و از حرکت آن‌ها جلوگیری و یا حداقل حرکت آن‌ها را کند یا محدود می‌کنند، در مواردی نیز با بررسی محل عبور اطلاعاتی از قبیل محل و زمان عبور، تعداد عابران، نوع وسیله نقلیه، علایم و نشانه‌های دیگری از عابران غیرمجاز به دست می‌آید.

تأسیسات مراقبت و کنترل از مرز باید جلوتر از خط مرز و در منطقه خودی احداث شود تا به‌طور مستمر مورد بازرسی و نظارت دقیق گشتی‌های مرز قرار گیرد. از این نوع تأسیسات در نقاطی از مرزهای شرقی برای محدود کردن عبور خودروهای حامل قاچاق استفاده شده است که نتیجه خوبی داشته است. از جمله تأسیساتی که در مراقبت از مرزها مورد استفاده قرار می‌گیرند، عبارت‌اند از: برجک‌های دیده‌بانی، دیواره‌های بتنی، خندق و خاکریزهای موازی با مرز، سیم خاردار یا فنس توری، نوار تراشیده و ایجاد شیار شخمی، جاده‌های مرزی، میدان موانع شامل تله‌های انفجاری و منور (صنایعی، ۱۳۸۶: ۱۰۲)

۳-۵-۲- تجهیزات الکترونیکی کنترل مرزها

تجهیزات و سیستم‌های مختلف فنی، وسایلی هستند که توانمندی نیروهای عمل‌کننده را در کنترل و مراقبت از مرز افزایش می‌دهند (همان، ۹۸). وجود مرزهای طولانی کشور، وضعیت توپوگرافیکی زمین (پستی‌ها و بلندی‌ها)، پوشش گیاهی و جنگلی، سواحل و باتلاق‌ها، رودخانه‌ها و کویری بودن مناطق مرزی موجب شده است که تنها عامل نیروی انسانی و روش‌های فیزیکی یا ساخت سازه‌ها در زمین برای حفاظت و مراقبت از مرزها کافی نباشد. امروزه تجهیزات و استفاده بهینه از آن‌ها از مشکلات استفاده محض از انسان و اتلاف سرمایه‌ها می‌کاهد، راندمان کار را افزایش داده و نقش

امیدوارکننده‌ای در اداره‌ی مرزها دارد. به عنوان مثال: یک دستگاه ایکس ری در یک ساعت می‌تواند یک هزار نفر را در مبادی ورودی و خروجی و گلوگاه‌های مرزی کنترل کند، اما همین عمل (کنترل انسان و بار همراه وی) اگر به واسطه‌ی نیروی انسانی بدون ابزار (ستی) انجام گیرد به ساعت‌ها زمان نیاز دارد (صنایعی، ۱۳۸۴: ۱۲).

با استفاده از فناوری‌های نوین کنترل مرز سعی می‌شود تا با ترکیب اطلاعات حاصل از تجهیزات الکترونیکی و مراقبتی نظیر سیستم رادار، دوربین سنسور، بالن، هواپیمای بدون سرنشین و مرتب ساختن آن‌ها از طریق شبکه‌های بی‌سیم یا باسیم، یک سیستم یکپارچه برای کنترل مرز ارائه شود. پوشش کامل و مراقبت دائمی از مرزها احتیاج به ده‌ها هزار نیرو در خط دارد. اگر نیروهای پشت خط و نیروهای پشتیبان و تدارکاتی به آن‌ها اضافه شود، رقمی در حدود چند صد هزار نفر خواهد شد. تأمین این نیرو و هزینه‌نگهداری و تدارک آن نیز مشکلات بعدی را در برخواهد داشت. در کشورهای پیشرفته برای مراقبت از مرز، بیشتر از تجهیزات فنی و الکترونیکی همراه با تأسیسات استفاده می‌شود (لطفی، ۱۳۹۰: ۱۷۴).

در ایران نیز بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و فراغت از جنگ تحمیلی، مسئولان به فکر استفاده از تجهیزات فنی و تأسیسات فیزیکی همراه با به‌کارگیری نیروی انسانی افتادند. در این رابطه اقداماتی نیز به عمل آمده است (صنایعی، ۱۳۸۶: ۹۸). از جمله اقدامات انجام گرفته تا کنون به منظور بستن فیزیکی مرزها و مهار کاروان‌های قاچاق، به‌ویژه قاچاق مواد مخدر، ساخت ۳۲ سد بتونی، ۳۹۰ کیلومتر کانال، ۶۹۵ کیلومتر خاکریز و ۱۲۵ کیلومتر سیم خاردار در مرزهای شرقی کشور بوده است. همچنین اجرای طرح جدید انسداد الکترونیکی مرزها نیز در بخش‌های مهمی از مرزهای کشور در دست اقدام است (زرقانی، ۱۳۸۶: ۲۲۳).

۳-۶- طرح‌ها و سیاست‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی

یکی از مهم‌ترین عوامل در تأمین امنیت مرزها، طرح‌ها و سیاست‌هایی است که کشورها در مورد مهار مطلوب و مؤثر مرزهای خود به‌کار می‌برند. به‌طور کلی مهم‌ترین طرح‌ها و سیاست‌های امنیتی و اقتصادی که دولت‌ها در زمینه‌ی مدیریت و کنترل مرزهایشان مورد استفاده قرار می‌دهند، عبارت‌اند

از: ایجاد حریم و مناطق ممنوعه مرزی، تثبیت جمعیت حاشیه مرز، تخلیه روستاهای حاشیه مرز، ایجاد و گسترش بازارچه‌های مرزی.

در ادامه مطلب به دو نمونه از این سیاست‌ها که در مرز شرقی به کار گرفته شده است، اشاره می‌شود:

۳-۶-۱- تعیین حریم و منطقه مرزی

در تعریف حریم مرز گفته‌اند که محدوده‌ای مشخص داخل عمق نوار مرزی است که بنا به ضرورت‌های امنیتی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برای تحقق صحیح مأموریت‌های مرزبانی و اعمال کنترل و نظارت ویژه در آن با رعایت مفاد این قانون و سایر قوانین مرتبط تعیین می‌شود. البته حریم مرز و ضوابط و چگونگی نظارت ویژه توسط مأمورین مرزی بر حسب مورد، بنا به پیشنهاد شورای تأمین استان یا ناجا و تصویب شورای مرز با رعایت قوانین و مقررات جاری کشور تأمین می‌شود.

منطقه مرزی تعریف مشخص و روشنی ندارد و به دلیل اینکه خط مرز، خطی ساختگی است و بنا به سیاست‌های بشری از مناطق مختلف جغرافیایی عبور می‌کند، اساساً فاقد تعریف می‌باشد. با این وجود دست‌اندرکاران مرزی (مرزبانان)، در ماده ۳ قانون راجع به تعقیب جزایی مجرمان فراری از مناطق سرحدی مجاور کشور تعریف قانونی به این شرح داده‌اند: «حدود منطقه سرحدی را دولت مشخص خواهد کرد، ولی در هیچ مورد نباید از عرض ۷۵ کیلومتری تجاوز نماید». مرزبانان اساس کار خود را بر این قانون نهاده‌اند. عرض حریم مرز بین‌الملل به عنوان منطقه مرزی در قراردادهای منعقد شده، با کشورهای مجاور بر حسب ضرورت و توافق طرفین به شرح زیر تعیین می‌گردد (مشتاقی، ۱۳۸۵: ۸۸). به عنوان مثال حریم منطقه مرزی (عمق نوار مرزی) در مرزهای ایران با همسایگانش به شرح زیر است: عمق نوار مرزی با کشور عراق ۷۵ کیلومتر از طرفین خط مرز، با کشور ترکیه ۵۰ کیلومتر، با پاکستان ۶۰ کیلومتر، با افغانستان ۲۵ کیلومتر، با ترکمنستان ۴۵ کیلومتر و با قفقاز ۴۵ کیلومتر از طرفین خط مرز.

۳-۶-۲- طرح‌های توسعه اقتصادی (ایجاد بازارچه‌های مرزی و ...) به منظور تثبیت جمعیت حاشیه مرز

امروزه افزایش بی‌رویه جمعیت با توجه به ضعف امنیت و نگهداشت امنیت (تثبیت امنیت) در مناطق مرزی، افق بسیار پیچیده‌ای برای آینده نواحی حاشیه‌ای پدید آورده است. آینده کشور هنگامی

با موفقیت همراه خواهد بود که بتواند مشکلات جمعیتی خود را به حداقل رسانده و با استفاده از راهکارهای مختلف اقتصادی، اجتماعی و امنیتی جمعیت را به ماندن در نواحی مرزی و محل تولدشان علاقه‌مند نماید. از طرفی نواحی مرزی به واسطه‌ی دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی، توسعه‌نیافتگی و... تفاوت آشکاری از نظر برخورداری از رفاه و توسعه با مناطق عمده جمعیتی دارند. این تفاوت‌های عمده باعث گسست این دو ناحیه و ایجاد یک رابطه‌ی استثماری به نفع مرکز می‌شود (رضایی، ۱۳۰: ۱۷). ایجاد بازارچه‌های مرزی یک طرفه یا مشترک در نقطه‌ی صفر مرزی که باعث ایجاد روابط تجاری و فرهنگی بین مرزنشینان دو سوی مرز هستند، شرایط جدیدی را رقم می‌زند که مرکز را وادار به تجدید نظر در روابط خود با پیرامون می‌سازد. این رابطه‌ی نوین بین مرکز و پیرامون کاملاً با شرایط قبل متفاوت است و منجر به ایجاد هم‌گرایی میان آن‌ها می‌شود که در صورت توفیق، نگاه جمعیت مرزنشین به سمت درون و هم‌گرایی معطوف می‌شود و این خود باعث توسعه‌ی فضایی مناطق مرزی خواهد شد (عندلیب، ۱۳۸۰: ۳۵).

۴- یافته‌های تحقیق

در این پژوهش، برای تجزیه و تحلیل بهتر اطلاعات کتابخانه‌ای، مطالعات میدانی صورت گرفته است و ضمن مصاحبه‌هایی با مسؤولان، صاحب‌نظران و کارشناسان مرتبط اقدام به تهیه و تکمیل پرسشنامه شده است. پرسشنامه از نوع پرسشنامه بسته است. جامعه آماری شامل مسؤولان، صاحب‌نظران و کارشناسان سیاسی-امنیتی مستقر در استانداری خراسان رضوی، فرمانداری‌های شهرستان‌های مرزی، فرماندهی مرزبانی استان خراسان رضوی، مرکز مطالعات و تحقیقات ناجا در خراسان رضوی و صاحب‌نظران دانشگاهی در رشته جغرافیای سیاسی، جغرافیای نظامی، مدیریت استراتژیک و علوم سیاسی به تعداد ۸۰ نفر بوده است که از این تعداد بین ۶۰ نفر پرسشنامه توزیع شده است. داده‌های پرسش‌نامه‌ها به وسیله نرم‌افزار آماری SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. برای تعیین قابلیت اعتماد نتایج پرسشنامه‌ها از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. میزان آلفای کرونباخ کل داده‌ها برابر ۰/۷۴۹ بوده که بیش از ۰/۷ می‌باشد و مورد تأیید است. هدف از تکمیل پرسشنامه‌ها بررسی و ارزیابی میزان تأثیرگذاری سیاست‌ها و شیوه‌های مدیریت و کنترل

مرزی بر امنیت مرز و مناطق مرزی استان خراسان رضوی و افغانستان است. بر این اساس مجموعه این سیاست‌ها و شیوه‌ها که در مرز شرقی استفاده شده‌اند، در قالب سه مؤلفه کلی شامل تجهیزات فیزیکی، تجهیزات الکترونیکی و طرح‌ها و سیاست‌های کنترل مرز مورد بررسی قرار گرفته است.

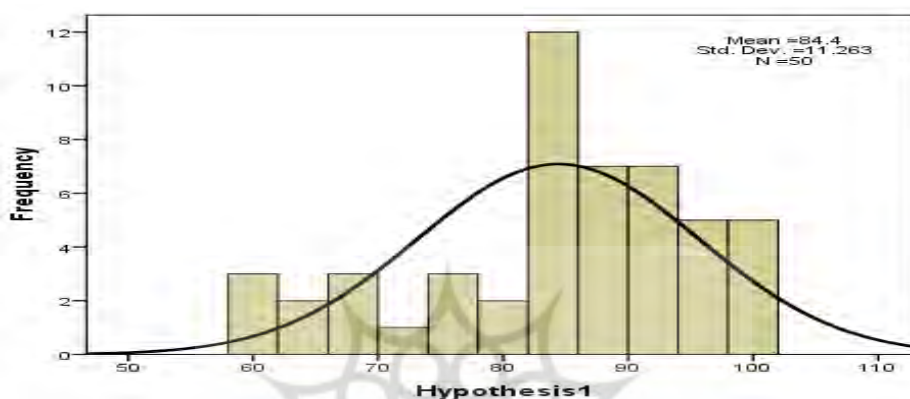
۴-۱- تأثیر تجهیزات فیزیکی بر کنترل و نفوذ ناپذیری مرز شرقی ایران (خراسان رضوی) - افغانستان

از جمله ابزارها و شیوه‌های کنترل مرز می‌توان به استفاده از تجهیزات فیزیکی و احداث و ایجاد موانع فیزیکی در مرز اشاره کرد. این ابزارها شامل ایجاد خاکریز، حفر کانال، حفر موانع، ایجاد سیم خاردار و... در مناطق و محدوده‌های مرزی می‌باشد. این امر در سال‌های اخیر مورد توجه تمامی دست‌اندرکاران مسایل کنترل مرزهای کشور جمهوری اسلامی ایران واقع گردیده است. به نحوی که صدها کیلومتر کانال و خاکریز در مرزهای شرق کشور ایجاد شده و تنگه‌های مهم مسدود شده‌اند تا بدین وسیله از عبورهای خودرویی و موتوری قاچاقچیان و ترددکنندگان غیرمجاز مرزی جلوگیری کرده و تردد‌های غیر مجاز و شرارت‌های مرزی تا سرحداً امکان به حداقل ممکن برسد، چنانکه به گزارش خبرگزاری مهر، سردار احمدرضا رادان در بازدید از نوار مرزی، انسداد مرزهای شرقی کشور را در اولویت نخست برنامه‌های نیروی انتظامی اعلام کرده و مهم‌ترین اقدامات در این بخش را حفر کانال، ساخت دیوارهای سنگی، افزایش شمار پاسگاه‌ها و برجک‌های نگهبانی عنوان نموده که با موفقیت به مرحله اجرا درآمده است.

با توجه به نتایج به دست آمده در یافته‌های میدانی، میانگین تأثیر تجهیزات فیزیکی کنترل مرز، ۸۴/۴ بوده است، که با توجه به معنی‌داری آزمون t -test، میزانی بیشتر از میانگین مورد انتظار (یعنی ۵۰) می‌باشد. به این مفهوم که استفاده از تجهیزات فیزیکی در مرزهای خراسان رضوی - افغانستان بر کنترل و نفوذناپذیری مرز نقش مؤثری داشته است. موضوعی که بیشتر مسؤولان سیاسی - انتظامی به آن اذعان دارند. چنانکه علی‌اکبر گل محمدی جانشین دبیر و معاون شورای هماهنگی مبارزه با مواد مخدر استان خراسان رضوی عنوان کرده است که کشفیات در پاسگاه‌های مرزی (گلوگاه‌ها) ۵۴ درصد افزایش داشته و آمارها نشان می‌دهد که ورود قاچاقچیان از مرزهای شرقی به دلیل وجود موانع مرزی کاهش قابل ملاحظه‌ای یافته است. نمودار هیستوگرام زیر میزان تأثیرگذاری تجهیزات فیزیکی و فنی را از نظر پاسخ -

دهندگان نشان می‌دهد که در آن میزان تأثیرگذاری زیاد کاملاً مشهود است. به طوری که دامنه تأثیرگذاری از بیش از ۵۰ تا ۱۰۰ درصد در نوسان است.

شکل ۲: تأثیر تجهیزات فیزیکی و فنی بر امنیت مرز از نظر پاسخ‌دهندگان

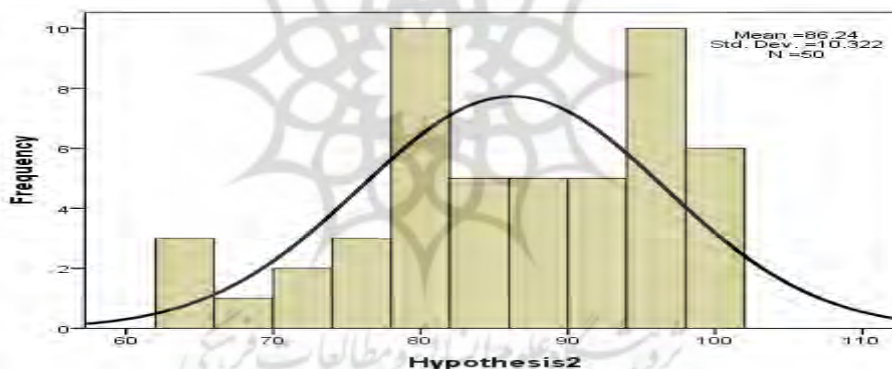
مأخذ: یافته‌های تحقیق

۲-۴- تأثیر تجهیزات الکترونیکی بر کنترل و نفوذ ناپذیری مرز شرقی ایران (خراسان رضوی) - افغانستان
 مراقبت از مرزهای کشور ایران به دلیل گستردگی مرزها و شرایط متنوع و ویژه سیاسی-امنیتی و به خصوص ویژگی‌های توپوگرافیکی و اقلیمی، بدون استفاده از تجهیزات الکترونیکی موفقیت‌آمیز نیست. مراقبت مرزی از اولین پروژه‌های الکترونیکی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران (ناجا) است که از سال ۱۳۸۱ با واگذاری ادارهای مراقبت زمینی در مرزهای شرقی کشور آغاز شد. در همین زمینه تجهیزات متعدد دیگری نیز از جمله جهت‌یاب‌های رادیویی و دوربین‌های الکترواپتیکی و حرارتی به پلیس مرزبانی واگذار شده است.

با توجه به نتایج به دست آمده در یافته‌های میدانی، میانگین تأثیر تجهیزات الکترونیکی در کنترل و مراقبت از مرزها رقم، ۸۶/۲۴ بوده است، که با توجه به معنی‌داری آزمون t -test، میزانی بیشتر از میانگین مورد انتظار (یعنی ۵۰) می‌باشد. به عقیده کارشناسان و صاحب‌نظران، تجهیزات الکترونیکی نیز در حفاظت مرزهای شرقی نقش مؤثری داشته است، به نحوی که به گفته مسؤلان سیاسی-امنیتی

این تجهیزات نقش مؤثری در کاهش تردهای غیرمجاز مرزی داشته است. به عنوان نمونه می‌توان به گفته‌های سردار بهنام شریعتی‌فر، فرمانده پلیس مرزبانی کشور، استناد کرد که اعلام کرده است، اعمال کنترل‌های دقیق اپتیکی و الکترونیکی و انجام تمهیدات لازم عملیاتی، امنیت مطلوبی را در مرزهای شرق کشور به ارمغان آورده است. در همین زمینه، محمود صلاحی، استاندار خراسان رضوی، اعلام کرده است که تمامی مرزهای استان خراسان رضوی به دورین مدار بسته و برخی به دستگاه ایکس ری مجهز شده‌اند، که این امر در کنترل و جلوگیری از قاچاق مواد مخدر، کالا و شرارت‌های مرزی و ... بسیار مؤثر بوده است. نمودار هیستوگرام زیر میزان تأثیرگذاری تجهیزات الکترونیکی را از نظر پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد که در آن میزان تأثیرگذاری زیاد مشهود است. به‌طوری‌که دامنه تأثیرگذاری از بین ۶۰ تا ۱۰۰ درصد در نوسان است.

شکل ۳: تأثیر تجهیزات الکترونیکی بر امنیت مرز از نظر پاسخ‌دهندگان

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۳-۴- تأثیر طرح‌ها و سیاست‌های امنیتی و اقتصادی بر کنترل و نفوذ ناپذیری مرز خراسان رضوی-

افغانستان

طرح‌ها و سیاست‌های مطرح در مناطق مرزی، یکی دیگر از شیوه‌های اعمال شده در راستای کنترل و نفوذناپذیری مرزها است. این طرح‌ها و سیاست‌ها شامل، سیاست‌های تعیین حریم و ایجاد منطقه ممنوعه مرزی، ایجاد بازارچه‌های مرزی، تخلیه روستاهای مرزی و ... می‌باشد، که به نوعی در

مرزهای شرقی ایران (خراسان رضوی - افغانستان) به اجرا در آمده است. هدف تمامی طرح‌ها و سیاست‌های کنترل مرز، کنترل و نظارت بر مرزها و ایجاد ثبات و امنیت در مرز و مناطق مرزی است. از این رو، اقدامات دولت و سازمان‌های مرتبط با مرز در ارائه و اجرای طرح‌ها و سیاست‌های دقیق و کاربردی، به مرور زمان باعث جلوگیری یا ایجاد محدودیت شدید در تردهای غیر مجاز، قاچاق کالا و مواد مخدر، کاهش شرارت‌های مرزی، تهدیدات سیاسی - امنیتی و در مجموع ایجاد امنیت می‌شود. گستردگی طول مرزهای استان خراسان رضوی با کشور افغانستان و همچنین شرایط ویژه توپوگرافیکی و اقلیمی منطقه در بیشتر نقاط، عملیات مرزبانی و کنترل مرزها را بدون مساعدت مرزنشینان مشکل کرده است. بنابراین امروزه عدم کنترل و عملیات پنهان قاچاق کالا و مواد مخدر، وجود شرارت‌های مرزی و ... موجب شده است تا دولت‌ها در سالم‌سازی مناطق مرزنشین به شیوه‌های نوینی از همکاری‌های منطقه‌ای هدایت شوند. این‌گونه همکاری‌ها در قالب طرح‌ها و سیاست‌های متفاوتی صورت می‌گیرد که از آن جمله می‌توان به ایجاد و گسترش بازارچه‌های مرزی، تعیین حریم و منطقه ممنوعه مرزی، ایجاد سد بر روی رودخانه‌های مرزی با تفاهم دولت‌های ساحلی، ایجاد انگیزه در نیروهای مرزبانی، ایجاد گمرکات و دروازه‌های مجاز مرزی، تسهیل در امور گمرگی و اعطای گذرنامه و ... اشاره کرد، که از شناخته‌شده‌ترین روش‌های ایجاد توسعه و امنیت در مناطق مرزنشین به شمار می‌رود.

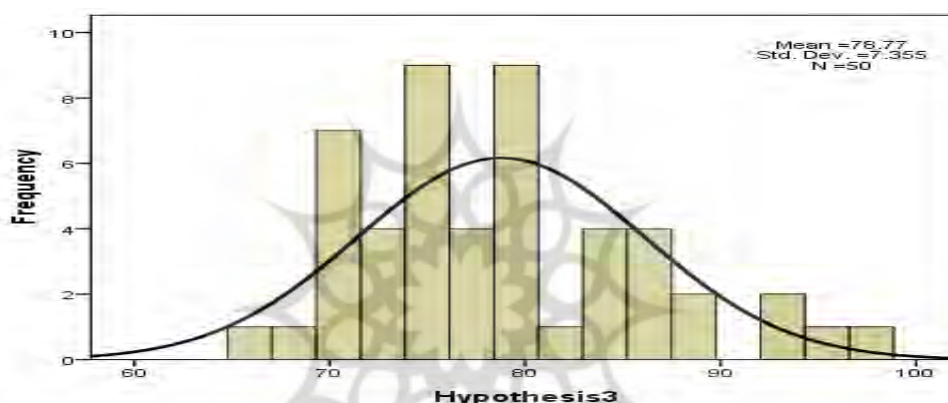
یکی از طرح‌ها و سیاست‌های مهم در مورد نظارت بر مرزهای بین‌المللی، طرح‌های تعیین حریم و منطقه ممنوعه مرزی است که برای مقابله با ورود و اقامت غیر مجاز بیگانگان به داخل مرزهای کشور، جلوگیری از قاچاق کالا، انسان، مواد مخدر، تسلط عملیاتی و اطلاعاتی نیروهای مرزبانی بر منطقه مرزی و ... اجرا می‌شود. لازم به ذکر است، مرز و نقش تعیین‌کننده آن در مسایل امنیت ملی و داخلی کشور به عنوان صفت مقدم امنیت خارجی نظام و حاکمیت کشور از موضوعات بسیار مهم می‌باشد که بایستی به عنوان یک موضوع امنیت ملی نگریسته شود. از این جهت ایجاد می‌کند که به منظور نظارت و حراست و در عین حال توسعه مناطق مرزی با توجه به مقتضیات جغرافیای طبیعی، انسانی، اقتصادی و استقرار سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی، مسایل برون مرزی و ... تدابیر و برنامه‌ریزی ویژه‌ای اعمال شود. در این زمینه، یکی از مؤثرترین راه‌ها در ایران، تقویت مرزها و نظام

مرزداری عنوان شده است و در همین راستا طرح‌های تعیین حریم و منطقه ممنوعه مرزی توسط دولت در مرزهای استان خراسان رضوی و افغانستان به اجرا در آمده است. البته در مورد میزان تأثیر مثبت سیاست‌های تعیین حریم دو دیدگاه متفاوت وجود دارد، به طوری که نمی توان همه سیاست‌های تعیین حریم را از یک منظر مورد ارزیابی قرار داد. به عبارت دقیق‌تر، اطلاعات کتابخانه‌ای (نتایج برخی تحقیقات غیر قابل انتشار) و یافته‌های میدانی (پرسشنامه و مصاحبه‌ها) نشان می‌دهد سیاست‌های تعیین حریم (منطقه ممنوعه، تخلیه روستاهای مرزی و...) در مجموع تأثیر مثبتی بر نظارت و امنیت مرزهای شرقی داشته است؛ اما اگر به طور موردی و دقیق بخواهیم این امر را مورد داوری قرار دهیم، درمی‌یابیم که سیاست تخلیه نوار مرزی از صفر تا ۲ کیلومتر به دلیل کاهش تأثیر عوامل مخل امنیت مرز و نظارت دقیق‌تر بر تردهای غیر مجاز و قاچاق کالا و مواد مخدر و... تأثیرات مثبتی را در ایجاد امنیت در مرز شرقی و مناطق مرزی داشته است. البته سیاست تخلیه روستاهای حاشیه مرز در زمینه ایجاد امنیت مرزی تأثیر منفی داشته است. به دلیل اینکه، سکونت‌گاه‌های روستایی و روستایان حاشیه مرز در بیشتر مرزهای ایران و طی تاریخ تاکنون نقش مؤثری در ایجاد امنیت مرز داشته‌اند، چنانکه در بسیاری از موارد خط مقدم برخورد با متجاوزان مرزی، ساکنان حاشیه مرز بوده‌اند که نمونه معاصر آن دفاع غیورانه روستایان غرب کشور در مقابل تجاوزات دشمن بعثی تا مقام ایثار جان بوده است. همچنین بنا بر گزارش‌های یکی از مهم‌ترین عوامل مقابله با بحران و ناامنی در مرزهای شرقی پس از ظهور طالبان و ایجاد امنیت در این مناطق، سیاست تجهیز و تسلیح بسیجیان روستاهای حاشیه مرز بود (زرقانی، ۱۳۸۰: ۲۳۷). بر این اساس، سیاست تخلیه روستاهای مرزی، به جز برخی موارد خاص و استثنا، تأثیر مثبتی بر ثبات و امنیت مناطق مرزی نداشته و حتی می‌توان ادعا کرد که دارای تأثیر منفی بوده است.

همچنین با توجه به نتایج به دست آمده در یافته‌های میدانی، میانگین تأثیرگذاری طرح‌ها و سیاست‌های کنترل مرز بر امنیت و نفوذناپذیری مرز، ۸۷/۷ بوده است، که با توجه به معنی‌داری آزمون t -test، میزانی بیشتر از میانگین مورد انتظار (یعنی ۵۰) می‌باشد، به این مفهوم که اعمال طرح‌ها و سیاست‌های کنترل مرز نیز در نظارت بر مرزها و تأمین امنیت مرزها مؤثر بوده است. نتیجه اینکه اطلاعات کتابخانه‌ای و یافته‌های میدانی تحقیق، نشان می‌دهد که طرح‌ها و سیاست‌های کنترل

مرز بیشتر در نظارت و نفوذناپذیری مرزها مؤثر بوده‌اند و البته در برخی موارد مانند تخلیه‌ی روستاهای مرزی، این طرح‌ها تأثیر مثبتی بر امنیت مرزها نداشته و گاهی تأثیر مخرب نیز داشته‌اند. نمودار هیستوگرام زیر میزان تأثیرگذاری طرح‌ها و سیاست‌های کنترل مرز را از نظر پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد که در آن میزان تأثیرگذاری زیاد کاملاً مشهود است، به طوری که دامنه تأثیرگذاری بین ۶۰ تا ۱۰۰ درصد در نوسان است.

شکل ۴: تأثیر طرح‌ها و سیاست‌های امنیتی - اقتصادی بر امنیت مرز از نظر پاسخ‌دهندگان

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۵- نتیجه‌گیری

کنترل و حفاظت از مرزها، از گذشته‌های دور تا کنون به عنوان یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های اصلی حکومت‌ها به‌شمار می‌رفته است. این بحث امروزه نیز از سوی حکومت‌ها و متولیان امور مرز در بیشتر کشورهای دنیا پیگیری می‌شود، زیرا تلاش و کوشش همه حکومت‌ها ایجاد امنیت در داخل مرزهای کشور است. هرگاه از امنیت ملی سخن گفته می‌شود، اولین و مهم‌ترین شاخصه آن، حفظ تمامیت ارضی کشور است و این امر مستلزم نظارت و حفاظت مطلوب از مرزها و جلوگیری از تمامی عوامل تهدیدزا به منظور ایجاد یک مرز مطلوب است.

عوامل مختلفی می‌تواند امنیت مرزهای یک کشور را به خطر اندازد از جمله این عوامل می‌توان به اختلافات ارضی و تهاجم کشورهای همسایه، طولانی‌بودن مرزها و رخنه عوامل دشمن، قرابت زبانی، قومی و مذهبی ساکنان دو سوی مرز و تحرکات ضد ملی آن‌ها، قاچاق کالا به‌ویژه قاچاق مواد مخدر، قاچاق انسان، شرارت‌های مرزی و ... اشاره کرد. به همین دلیل، کشورهای مختلف جهان متناسب با تهدیدات موجود در مرزهای خود با همسایگانشان، راهکارهای مختلفی را برای حفظ و تأمین امنیت مرزها اتخاذ می‌کنند.

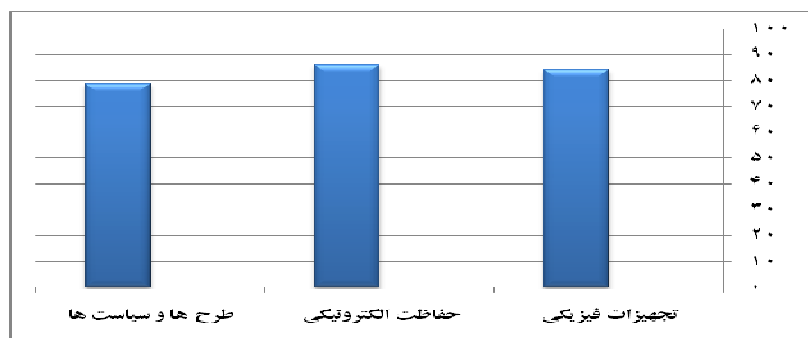
انسداد مرزی که شامل احداث کانال، دیوار، سیم خاردار، پاسگاه‌ها و برجک‌های دیده‌بانی، مراقبت‌های الکترونیکی و ... می‌باشد، به منظور جلوگیری از ورود مواد مخدر، اشرار، کاهش شرارت‌های مرزی و ... به داخل کشور صورت می‌پذیرد. از آنجا که افغانستان، بزرگ‌ترین تولیدکننده تریاک جهان است، هم‌مرزی با این کشور و بحث قاچاق مواد مخدر مشکلات بسیاری را برای ایران به وجود آورده است. همچنین، ورود افغانی‌ها به صورت غیر مجاز از مرزهای شرقی کشور نیز خسارات فراوانی را وارد کرده است.

در بحث ایجاد امنیت و مراقبت از مرزها، انسداد مرزها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و نظام جمهوری اسلامی ایران با در نظر گرفتن بسیاری از جوانب، انسداد مرزها را در دستور کار خود قرار داده و انسداد مرزهای شرقی که با عوامل فیزیکی، الکترونیکی و اپتیکی انجام می‌شود را مدیریت می‌کند.

در منطقه مورد مطالعه این تحقیق (مرزهای شرقی ایران (خراسان رضوی) - افغانستان) عوامل تهدیدزای متعدد باعث ناامنی مرز شده است. این عوامل باعث شده تا توجه به این منطقه مرزی بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد. در همین راستا دولت ایران و سازمان‌های مرتبط با امور مرز سه شیوه مختلف را برای نظارت و امنیت مرزهای این منطقه مورد استفاده قرار داده اند: ۱- شیوه‌های فیزیکی ۲- شیوه‌های الکترونیکی ۳- طرح‌ها و سیاست‌های کنترل مرز (تعیین حریم، منطقه ممنوعه مرزی و ...).

در این تحقیق هر یک از این روش‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند و مجموع تأثیرگذاری هر یک از این متغیرها را در شکل ۵ مشخص کرده‌ایم:

شکل ۵: تأثیرگذاری متغیرهای تحقیق

مأخذ: یافته‌های تحقیق

از نمودار فوق می‌توان نتیجه گرفت که حفاظت الکترونیکی، حفاظت فیزیکی، طرح‌ها و سیاست‌های نظارت مرز به ترتیب بیش‌ترین تأثیر را در امنیت و نفوذناپذیری مرز شرقی داشته‌اند.

تقدیر و تشکر

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته جغرافیای سیاسی با عنوان «بررسی شیوه‌ها و سیاست‌های کنترل مرز، نمونه موردی مطالعه مرزهای شرقی ایران (خراسان رضوی)-افغانستان» می‌باشد. نگارندگان وظیفه خود می‌دانند از دانشگاه فردوسی مشهد به خاطر حمایت‌های مادی و معنوی از این پژوهش قدردانی نمایند.

کتابنامه

۱. اخباری، محمد؛ نامی، محمدحسین. (۱۳۸۸). *جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران*. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۲. ایزدی، محمد مراد. (۱۳۸۶). *بررسی عوامل انتظامی مؤثر بر تردهای غیرمجاز مرزی در منطقه قصر شیرین*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم انتظامی. دانشکده فرماندهی و ستاد.
۳. پرسکات، جان رابرت. (۱۳۵۸). *گرایش‌های تازه در جغرافیای سیاسی*. ترجمه دره میرحیدر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران

۴. حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۷۹). *مبانی مطالعات سیاسی-اجتماعی*. جلد دوم. قم: سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور.
۵. خطابی، غلامحسین. (۱۳۷۴). *مرزبانی*. چاپ اول. تهران: معاونت آموزشی ناجا.
۶. رضایی، غلامرضا. (۱۳۸۸). «علایم مرزی و امنیت مرزی». *مجموعه مقالات همایش ملی مرزها*. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۷. رهنما، محمدرحیم؛ آقاجانی، حسین. (۱۳۹۰). *مطالعات آمایش استان خراسان رضوی*. مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۸. زرقانی، سیدهادی. (۱۳۸۰). *تحلیل کارکرد امنیتی مرز شرقی ایران (خراسان)-افغانستان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیایی سیاسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۹. زرقانی، سیدهادی. (۱۳۸۶). *مقدمه‌ای بر شناخت مرزهای بین‌المللی، با تأکید بر کارکرد امنیتی-انتظامی مرزها*. تهران: دانشگاه علوم انتظامی ناجا معاونت پژوهش.
۱۰. زرقانی، سید هادی. (۱۳۹۰). *پروژه تحقیقی منتشر نشده با عنوان (عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت مرزهای شرقی)*. دفتر تحقیقاتی ناجا. خراسان رضوی.
۱۱. سالنامه آماری استان خراسان رضوی. (۱۳۸۸).
۱۲. شکاری، حسین. (۱۳۸۲). *تحول در لجستیک و ضرورت اجتناب پذیر آن*. سال دوم. شماره ۶. چاپ مرکز مطالعات و پژوهش‌های پشتیبانی و مهندسی ناجا. تهران: نشریه آماد و پشتیبانی ناجا.
۱۳. صفوی، سیدیحیی. (۱۳۸۴). *مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران* (جلد سوم. جنوب و جنوب شرق کشور). تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۱۴. صنایعی، ابراهیم. (۱۳۸۴). «مراقبت و نگهداری از مرز». چاپ ساعس ناجا. سال دوم. شماره دوم. تهران: *نشریه مرزبان*.
۱۵. صنایعی، ابراهیم. (۱۳۸۶). *فرماندهی پاسگاه مرزی*. تهران: مرکز فناوری آموزش.
۱۶. عندلپ، علیرضا. (۱۳۸۰). *نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد دوره عالی جنگ
۱۷. کریمی‌پور، یدالله. (۱۳۷۹). *مقدمه‌ای بر ایران و همسایگان (منابع تنش و تهدید)*. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت معلم.

۱۸. لطفی، امین. (۱۳۹۰). بررسی شیوه‌ها و سیاست‌های کنترل مرز نمونه مورد مطالعه (خراسان رضوی) - افغانستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی. به راهنمایی دکتر سید هادی زرقانی. دانشگاه فردوسی مشهد.

۱۹. مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی. تهران: انتشارات سمت.

۲۰. مشتاقی، علی. (۱۳۸۵). مدیریت مرزهای خشکی ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی. تهران: دانشگاه تهران.

۲۱. میرحیدر، دره. (۱۳۸۲). مبانی جغرافیای سیاسی (چاپ دهم). تهران: انتشارات سمت.

22. Glassner, M & Fahrer, C. (2004). *Political Geography*. USA : john Wiley and Son s

23. Narayan, S. (2003). *Border management of Nepal*, Kathmandu , Nepal.

24. Dwivedi, R.L. (1990). *Fundamentals of political geography*. Chaitanya Publishing hous.

